

ALFONSAS MOTUZAS

Vytauto Didžiojo universitetas

SEINŲ VYSKUPIJOS DVASININKIJOS INDĖLIS Į *GRAUDŽIŲ VERKSMŲ* SKLAIDĄ LIETUVOJE

The Clergy Contribution of Episcopate of Seiniai
to „Mournful laments“ Spread in Lithuania

SUMMARY

Mournful laments and hymns are attributed to the Catholic practices of popular piety, which formed the Church calendar of year cycle ceremonies, festivals, celebrations and visitations of sacred places. They were disseminated by the clergy of Seinai Lithuanian diocese. Practices of popular devotion and so-called Additional sacred services are for ordinary people. Researches show that the texts of laments, chants and prayers are of the 18th century Polish origin; that they reached Seinai at the end of 19th century and were translated from Polish to Lithuanian by the clergy of the diocese: bishop Antanas Baranauskas, prelate Juozas Laukaitis, priest Petras Marcinkevičius and composer Juozas Naujalis. The devotional practices also contain chants and prayers of unknown authors.

SANTRAUKA

Graudžių verksmų maldos ir giesmės priskiriamos prie Katalikų liaudies pamaldumo praktikų, kurios susiformavo Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų lankymo pagrindu ir buvo paskleistos Seinų vyskupijos lietuvių dvasininkų. Liaudies pamaldumo praktikos arba vadinamosios Priedamosios pamaldos yra skirtos paprastiems žmonėms. Tyrimai rodo, kad, pirma, *Graudžių verksmų* maldų ir giesmių literatūriniai tekstai yra XVIII a. lenkų kilmės; antra, *Graudžių verksmų* maldų ir giesmių tekstai Lietuvą pasiekė XIX a. pabaigoje per Seinų vyskupiją iš Lenkijos; trečia, *Graudžių verksmų* maldų ir giesmių literatūrinius bei muzikinius lenkų tekstus į lietuvių kalbą išvertė ir suredagavo Seinų vyskupijos dvasininkai: vyskupas Antanas Baranauskas, prelatas Juozas Laukaitis, kunigas Petras Marcinkevičius ir kompozitorius Juozas Naujalis. Be to, pamaldumo praktikose yra giedamos ir nežinomų autorių savaip pateiktos ir perdirtos maldos bei giesmės.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuva, Bažnyčia, verksmai, maldos, giesmės, Priedamosios pamaldos.

KEY WORDS: Lithuania, Church, laments, prayers, chants, clergy, Additional sacred services.

IVADAS

Katalikų liturgiją sudaro šventosios Mišios ir pridedamųjų pamaldų apeigos, arba liaudies pamaldumo praktikos, kurios viešai atliekamos ne per šv. Mišias vietos žmonių kalba¹. Sąvoka *liaudiškasis pamaldumas* nusakomos „įvairios privataus ar bendruomeninio pobūdžio kultūrinės apraiškos, kurios atsižvelgiant į krikščionių tikėjimo kontekstą reiškiasi visų pirma ne šventosios liturgijos formomis, bet ypatingais aspektais, pasiskolintais iš kokios nors tautos etninės grupės ar jų kultūros.“² Tai religinės apeigos, susiformavusios Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų

lankymo pagrindu. Pridedamosios pamaldų apeigos, arba liaudies pamaldumo praktikos, yra skirtos liaudžiai. Remiantis Lietuvos Katalikų Bažnyčios Liturginiu maldynu, jas sudaro *Švč. M. Marijos valandos, Švč. M. Marijos kalbamasis ir giedamasis* bei *Švč. Jėzaus vardo rožiniai, Kalvarijų Kryžiaus keliai, 14-os stočių Kryžiaus kelias, Graudūs verksmai, Gedulinės valandos (psalmės)* bei *šermeninės giesmės*³. Prie jų priskiriamos *gegužinės ir birželinės pamaldos* bei namuose atliekamos įvairios *Užtarimo maldos ir giesmės*. Iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios liaudies pamaldumo praktikų savitumu išsiskiria *Graudūs verksmai*.

GRAUDŽIŲ VERSKMŲ IŠTAKOS

Graudūs verksmai yra dramatiniai Kristaus kančios apmąstymas. Tai katalikiškos maldos ir giesmės, skirtos Jėzaus Kristaus kančios kelio atminimui pagerbti ir meldžiamos bei giedamos Gavėnios metu. Lietuvoje, pietų Aukštaitijoje (Dzūkijoje), jos atliekamos ir šermenų metu.

Graudžių verksmų pamaldumo, išskyrus Lietuvą ir Lenkiją, neturi nė viena katalikiška pasaulio šalis. Šios pamaldumo tradicijos pradininkai yra lenkai, XV a. sukūrę pasijos žanrą „Lamentacijos“ (it. *lamento* – „rauda, verksmas“). *Graudžių verksmų* užuomazgų yra išlikę XV a. Krokuvos katedros rinkinyje „*Passionale*“ bei „*Cantionale*“ (1489 m.). Seniausias *Graudžių verksmų* rankraštinis tekstas rastas Lenkijoje. Jo pateikimo data – XVI a. antroji pusė⁴. *Graudžių verks-*

mų giesmių raidai reikšmingi buvo 1600 m., kai prasidėjo Žebžydovo Kalvarijos (lenk. *Kalwaria Zebrzydowska*) istorija. 1616–1617 m. tarp šių kalvarijų Kryžiaus kelio koplyčių atsiranda *Graudžių verksmų koplyčia*, kuriai buvo sukurta malda ir giesmė⁵. 1698 m. *Graudžių verksmų* pamaldumą ima praktikuoti Šv. Roko brolija, įkurta Poznanės vyskupo Stepno Wierzbowskio (*Stefan Wierzbowski*) prie Šv. Kryžiaus bažnyčios Varšuvoje⁶. 1707 m. šios brolijos rūpesčiu buvo išleistas pirmasis *Graudžių verksmų* tekstas, kurio autoriumi laikomas kunigas Mykolas Bartolomėjus Tarlo (*Michał Bartłomiej Tarły*)⁷. Istoriniai šaltiniai liudija, kad Varšuvoje šv. Kryžiaus bažnyčioje visus metus kiekvieną penktadienį prieš ar po šv. mišių už mirusius Šv. Roko brolijos

narius po aukojamų buvo giedami *Graudūs verksmai*⁸. Tai liudija ir 1707 m. maldyne pateikiama nuoroda, kad *Graudžius verksmus* galima giedoti ir meldžiantis už mirusių, tuokart vartoti žodžius „Pasigailėk mirusių, Viešpatie“⁹.

XVII ir XVIII a. sandūroje Graudžių verksmų pamaldumo praktikos tradicija

susiejama su lenkų pranciškonų bernardinų ir observantų pamaldumo tradicijomis. 1734 m. bernardinai Lenkijoje išleido įsakymą šią pamaldumo formą propaguoti visuose konvento vienuolynuose ir bažnyčiose. Įsakyme minimos maldos bei giesmės lenkų kalba greitai paplito po visą Lenkiją bei pasiekė ir Vilnių¹⁰.

GRAUDŪS VERKSMAI LIETUVOJE

Graudžių verksmų liaudies pamaldumo praktika visose Lietuvos bažnyčiose paplito tik XIX a. viduryje. Tam įtakos turėjo Lenkijoje prasidėjęs išsivadavimo iš carinės Rusijos judėjimas bei lietuvių tautinis sąjūdis, kuris prasidėjo XIX a. antroje pusėje. Lietuviškoji gimnazijų moksleivija, studentija ir lietuviškai nusiteikusių kunigų seminarijų klierikai ėmė organizuoti įvairius būrelius ir kuopeles, sekdami Vakarų Europoje kylančiais tautiniais sąjūdžiais, pradėjo nagrinėti lietuvių tautos praeitį ir ieškoti būdų, kaip išsilaisvinti iš rusų priespaudos bei puoselėti lietuvių kalbą. Į šį tautinį lietuvių atgimimo sąjūdį įsitraukė ir daug lietuvių kunigų, kurie pirmiausia plačiu mastu pradėjo kovoti dėl pridėtinių pamaldų (į jų turinį įėjo ir *Graudūs verksmai*, – aut. past.) lietuvių kalba, ir ne tik lietuviškose, bet ir mišriose parapijose.

Pridedamosios pamaldos, arba liaudies pamaldumo praktikos, Lietuvoje sunkiais carizmo laikais saugojo nuo nutautėjimo. Muravjovo represijų epochoje pasitenkinta mėginimu primesti šias praktikas skleisti religiniams leidiniams, spausdinamiems tik rusišku raidynu, o Vilniaus vyskupijoje tiesiogiai buvo ver-

čiama pridėtines pamaldas atlikti rusų kalba. Seinų vyskupijoje nuo rusifikacijos liaudies pamaldumo praktikomis (Gegužinės pamaldos ir Graudūs verksmai) gynėsi vyskupas A. Baranauskas.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad Lietuvoje pirmą lietuvišką *Graudžių verksmų* tekstą parengė Seinų vyskupijos marijonas kun. Eliziejus Miliauskas Igliaukos parapijoje maždaug 1859 m. Jis, būdamas kunigu, marijonų vienuoliu, knygnešiu daraktoriumi ir pamokslininku, savo lietuviškai parengtą *Graudžių verksmų* tekstą skleidė kaimyninėse parapijose. Manoma, kad šio kunigo, marijonų vienuolio iniciatyva lietuviškas *Graudžių verksmų* tekstas pasiekė kaimyninę Vilniaus vyskupiją. Iki 1871 m. toliau *Graudžius verksmus* tobulino Gudelių klebonas Hilaras Stalmukauskas (*Hilary Stalmuchowski*). Kun. Hilario Stalmukauskos patobulintas *Graudžių verksmų* leidinys 1873 m. buvo parengtas Vilniuje ir išleistas Tilžėje, o knygnešiai padėjo jį platinti visoje Seinų ir Žemaičių vyskupijose.

Šių kunigų iniciatyvą tęsė Seinų vyskupas Antanas Baranauskas. Jis 1898 m. parengė *Graudžių verksmų* vertimą su

natomis. Jo rankraštis saugomas Kauno arkivyskupijos kurijos archyve¹¹.

Minint *Graudžių verksmų* vertimo į lietuvių kalbą šimtmetį, 1998 m. šis šešiolikos puslapių giesmių rankraštis buvo išspausdintas pirmą kartą¹². Vyskupas A. Baranauskas *Graudžius verksmus* išvertė tik ką tapęs vyskupu (1897 m. buvo nominuotas Seinų diecezijos vyskupu, 1897 08 02 popiežius jo nominaciją patvirtino)¹³. Vyskupas, būdamas kunigų seminarijos profesorius ir vadovas, atkreipė dėmesį ir į Seinų seminariją, į joje besimokančius lietuvius klierikus. Jis skatindavo juos niekur neišsiginti savo lietuviybės, ją maldomis ir giesmėmis lietuvių kalba viešai išpažinti. Jis vertė giesmes į lietuvių kalbą ir pats jas rašė, rūpinosi jų išleidimu bei platinimu. Vyskupo A. Baranausko parengtame *Graudžių verksmų* vertimo su natomis rankraštyje randame jo vargonininkui kompozitoriui Juozui Naujaliui adresuotą laišką, kuriame prašoma, kad maestro neharmonizuotų pateiktų giesmių melodijų, nes jos esančios liaudiškos ir liaudiškai giedamos¹⁴. Kiek žinoma, šio prašymo kompozitorius Juozas Naujalis laikėsi iki vyskupo mirties (1902 11 26). 1906 m. šios *Graudžių verksmų* melodijos lenkų melodijų pagrindu buvo kompozitoriaus Juozo Naujaliao profesionaliai harmonizuotos ir pritaikytos giedoti ne liaudžiai, o bažnytiniam didiesiems chorams. Bet žmonės, dažnai sugiedoję jas bažnyčioje vienaip, namuose giedodavo savaip, artimesnėmis vietinių dainų melodijomis. Dera pažymėti, kad muzikinė atlikimo tradicija, ypač muzikinė, skiriasi: dzūkai gieda unisonu, panašiai kaip savo išlaikytas raudas. Giedama dviem grupėmis: vyrų/

moterų arba choro/bažnyčios. Ir šiandien daugelyje vietų yra išlaikyta ši forma. Ši praktika buvo gyva ir namuose. Kūrinys labai jausmingas, gražus tekstas, todėl žmonėms patiko.

Per ilgus metus vyskupo A. Baranausko parengti *Graudžių verksmų* tekstai buvo pertvarkomi daug kartų, paminint, kad remiamasi vyskupo Antano Baranausko vertimu. 1899 m. pirmas tai padarė Seinų kunigų seminarijos profesorius, Seinų vyskupo Antano Baranausko kapelionas ir asmeninis sekretorius prelatas Juozas Laukaitis, išleidęs giesmyną *Graudūs verksmai ir kitos naujosios giesmės, žinotinos žmonėms katalikams, ypacziai-gi iszdavėjams maldakningių*. Kitas panašus leidinys buvo išleistas kun. Petro Marcinkevičiaus: *Graudūs Verksmai su natomis. Vyskupo A. Baranausko vertimas. Parengė kun. P. Marcinkevičius*. Minėtame kunigo P. Marcinkevičiaus leidinyje, kuris parengtas remiantis vysk. A. Baranausko vertimu, kitaip negu visuose kituose, yra giesmių natų tekstai, o tai rodo leidinio paskirties daugiaplaniškumą. Jis buvo skirtas ne tik maldininkams, bet ir vargonininkams¹⁵.

Seinų vyskupijos lietuviai kunigai ir šios vyskupijos seminariją baigę kunigai bei joje studijuojantys klierikai buvo vieni iš kovos už religijos (katalikybės) laisvės ir jos tautiškumo išpažinimo iniciatorių ir pradininkų.

Šiandien Lietuvoje naudojamas variantas, parengtas remiantis vyskupo A. Baranausko vertimu, tačiau nūdienos kalbinė jo redakcija atlikta kun. Jono Paliūko MIC, ji pateikta 1968, 1984, 1992 ir 1996 m.¹⁶

GRAUDŽIŲ VERKSMŲ MALDŲ IR GIESMIŲ LENKIŠKA IR LIETUVIŠKA STRUKTŪRA BEI MUZIKA

Palyginę vysk. Antano Baranausko *Graudžių verksmų* rankraštį¹⁷ ir 1898 m. lenkų maldyną *Droga Krzyżowa Jezusa Chrystusa i Gorzkie żale*¹⁸ matome, kad savo struktūra jie yra identiški.

Graudžius verksmus sudaro trys dalyš. Visoms trimis dalims bendra pradžios giesmė „Pro graudžius verksmus giedokim“ (nuo šių pirmųjų žodžių kilo ir viso Kristaus apmąstymo pavadinimas). Toliau skaitomas skaitinys, pateikiantis mąstymo temą ir intenciją. Po skaitinio giedama „Giesmė“, kurioje plėtojama mąstymo tema. „Giesmės“ tekstas kiekvienoje dalyje yra originalus, o melodija – ta pati. „Giesmę“ keičia „Rauda“, kurios tekstas kiekvienoje dalyje originalus, o melodija – ta pati. „Raudos“ baigiamoji dalis – Garbės himnas „Garbė Tau, Jėzau“ (tekstas ir melodija yra bendra visose trijose dalyse). Po Garbės himno „Garbė Tau, Jėzau“ giedama giesmė „Skundas“, kurios tekstas kiekvienoje dalyje originalus, melodija – ta pati. Graudūs verksmai baigiami pabaigos giesmele „Kurs už mus kaltus kentėjai“, kurios tekstas ir melodija yra bendra visoms dalims¹⁹.

Pirmosios dalies tekstai rodo Jėzaus

kentėjimus nuo maldos Alyvų sode iki neteisingo įskundimo teisme. Antrojoje dalyje apmąstomas Kristaus plakimas, vainikavimas erškėčiais ir pasmerkimas mirti. Trečiojoje – tai, ką Jėzus yra išken-tėjęs savo kelionėje į Kalvarijos kalną ir prikaltas prie kryžiaus.

Palyginę vyskupo Antano Baranausko *Graudžių verksmų* giesmių muziką²⁰ ir kompozitoriaus Juozo Naujalio autorinę harmonizaciją²¹ matome, kad J. Naujalio melodijos skamba minoru, o A. Baranausko – mažoru, t. y. artimos liaudies raiškai. Žinotina, kad visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose liaudis šias giesmes gieda pagal skirtingas melodijas, o dzūkai – vienu balsu, t. y. unisonu (be pritarimo). Dzūkų vienbalsis giedojimas sietinas su krikščionybės įkultūrinimu į ikikrikščioniškąjį raudų raudojimo pasaulį. Palyginę su *Graudžių verksmų* analogais lenkų giesmyne „Śpiewnis Kościelny“²² matome, kad jų melodijos yra identiškos kompozitoriaus J. Naujalio kūrybai. J. Naujaliui įtakos turėjo jo 1884–1889 m. studijos Varšuvos muzikos institute. Tai rodo jų lenkišką kilmę, per Seinų vyskupiją pasiekusią Lietuvą.

POST SCRIPTUM

Graudžių verksmų maldų ir giesmių literatūriniai ir muzikiniai (gaidų) tekstai yra XVIII a. lenkų kilmės. Į lietuvių kalbą juos išvertė ir redagavo Seinų vyskupijos dvasininkai: vyskupas Antanas Baranauskas, prelatas Juozas Laukaitis ir kunigas Petras Marcinkevičius bei

kompozitorius Juozas Naujalis. Randa-ma ir nežinomų autorių savaip pateiktų ir perdirbtų *Graudžių verksmų* maldų ir giesmių literatūrinių ir muzikinių (gaidų) tekstų. XIX a. pabaigoje šie tekstai iš Lenkijos per Seinų vyskupiją pasiekė Lietuvą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *Liturgijos apžvalga*. Parengė s. O. Baliūnaitė ACJ, s. E. Bedalytė ACJ. Tekstus papildė kun. V. Šimkūnas SJ. – Kaunas, 1996, p. 74.
- ² *Dievo kulto ir sakramentų kongregacija*. Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas, *Bažnyčios žinios*, 2003, Nr. 11, p. 17.
- ³ *Liturginis maldynas*. Ketvirtas pataisytas leidimas. – Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1996, p. 411–450.
- ⁴ *Droga Krzyżowa*. Dzieje nabożenstwa i antologia współczesnych tekstów, opr. ks. J. Kopec. – Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1987, s. 26.
- ⁵ Adam Chadam OP. *Śpiewnik Kalwaryjski*. – Kalwaria Zebrzydowska, 1984, s. 12.
- ⁶ Juozas Vaišnora MIC. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. – Roma, 1958, p. 77.
- ⁷ Ks. Jerzy Sienkiewicz SDS. 300 lat Gorzkich żali, *Liturgia Sacra*. Pótrocznik wydziału teologicznego uniwersytetu Opolskiego. – Opole, rok 13/2007, nr 2 (30), s. 504.
- ⁸ Ks. Jerzy Sienkiewicz SDS. 300 lat Gorzkich żali, s. 516.
- ⁹ Ten pat, p. 512.
- ¹⁰ Juozas Vaišnora MIC. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 46.
- ¹¹ *Kauno arki vyskupijos kurijos archyvas*, Nr. 289.
- ¹² *Graudūs Verksmai*. – Kaunas: Atmintis, 1998.
- ¹³ Bronius Kviklys. *Lietuvos bažnyčios*, t. II: *Vilkaiviškio vyskupija*. – Chicago, Illinois, 1982, p. 43.
- ¹⁴ Vyskupas Antanas Baranauskas. *Graudūs verksmai ir kitos giesmės*. – Kaunas: Atmintis, 1998, p. 13.
- ¹⁵ Alfonsas Motuzas. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004, p. 57.
- ¹⁶ *Liturginis maldynas*. Ketvirtas pataisytas leidimas. – Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys. 1996, p. 400–410.
- ¹⁷ Vyskupas Antanas Baranauskas. *Graudūs verksmai ir kitos giesmės*. – Kaunas: Atmintis, 1998.
- ¹⁸ *Droga Krzyżowa Jezusa Chrystusa i Gorzkie żale*. – Wilno, 1898.
- ¹⁹ *Liturginis maldynas*. Ketvirtas pataisytas leidimas. – Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys. 1996, p. 400–410.
- ²⁰ Vyskupas Antanas Baranauskas. *Graudūs verksmai ir kitos giesmės*. – Kaunas: Atmintis, 1998, p. 15.
- ²¹ *Liturginis giesmynas*. Paruošė kun. Kazimieras Senkus MMS. – Išleido Vokietijos Lietuvių Katalikų Sielovada, Roma, 1933, p. 183–188.
- ²² Jan Siedlecki. *Śpiewnis Kościelny*. – Kraków, 1994, s. 776–780.